

การศึกษาปัจจัยที่ทำให้เยาวชนสนใจการปฏิบัติธรรม
ของกลุ่มพุทธธรรมกรรมฐาน
A Study of the factors interesting the youths in dhamma
practice of Buddha dhamma Kammatthana groups

พระสุทธิวัชร ทรงไกรศรี
Phra Sutthiwat Songkraisri^๑

Received: July 26, 2023,

Revised: June 24, 2024

Accepted: August 21, 2024

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ๑) ศึกษาปัจจัยที่ทำให้เยาวชนสนใจการปฏิบัติธรรมของกลุ่มพุทธธรรมกรรมฐาน ๒) เสนอแนวทางพัฒนาปัจจัยที่ทำให้เยาวชนสนใจในการปฏิบัติธรรม เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยสัมภาษณ์เชิงลึกจากตัวแทนสมาชิกของกลุ่มพุทธธรรมกรรมฐานในมหาวิทยาลัย ๕ แห่ง ได้แก่ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ดและมหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี จำนวน ๑๕ คน และผู้ก่อตั้งกลุ่มพุทธธรรมกรรมฐาน ๑ คน ผลการศึกษาพบว่า ปัจจัยที่ทำให้เยาวชนสนใจการปฏิบัติธรรมของกลุ่มพุทธธรรมกรรมฐานมีดังนี้ ๑) ความเชื่อในหลักคำสอนทางพุทธศาสนา เช่น เรื่องกรรมและผลของกรรม เรื่องการปฏิบัติธรรมเพื่อให้เกิดสติ สมาธิ ปัญญา ๒) กัลยาณมิตรเป็นแบบอย่างและชักชวนให้ได้ปฏิบัติธรรม อีกทั้งพระสงฆ์มีส่วนทำให้เกิดศรัทธาในการปฏิบัติตามแนวทางปฏิบัติทางพระป่าสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เป็นต้น ๓) การจัดโครงการปฏิบัติธรรมที่น่าสนใจ เช่น โครงการธรรมะสัญจร, ค่ายสมาธิภาวนา แนวทางพัฒนาปัจจัยที่ทำให้เยาวชนสนใจการปฏิบัติธรรมมีดังนี้ ๑) พัฒนาความเป็นผู้นำทางธรรม คือ การพัฒนาทั้งด้านความรู้ทางธรรมและเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติธรรม ๒) พัฒนาการประชาสัมพันธ์กิจกรรมของกลุ่มพุทธธรรมกรรมฐานให้ผู้สนใจได้รับทราบกิจกรรมมากยิ่งขึ้น ๓) พัฒนารูปแบบการจัดกิจกรรมให้สอดคล้องกับผู้สนใจตามยุคสมัย ๔) พัฒนาวิธีการสอนและการเผยแพร่การปฏิบัติธรรม เช่น การนิมนต์พระสงฆ์ที่มีเทคนิคและวิธีการสอนที่แตกต่างกันแต่ยังคงอยู่ในหลักของการปฏิบัติธรรมเพื่อฝึกสติ สมาธิ ให้เกิดปัญญา

คำสำคัญ : เยาวชน, การปฏิบัติธรรม, กลุ่มพุทธธรรมกรรมฐาน

^๑นักศึกษาด้านวิชาพุทธศาสนศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
M.A.Student, Buddhist Studies Faculty of Liberal Arts, Thammasat University, Thailand.
Email: sutthiwat.son@dome.tu.ac.th

Abstract

The objectives of this research article are 1) to study the factors that make young people interested in the Dhamma practice of Buddhist meditation groups. 2) to propose ways to develop factors that interest young people in the Dhamma practice of Buddha-dhamma kammaṭṭhāna groups at Thammasat, Chulalongkorn, Kasetsart, Roi Et Rajabhat, and Ubon Ratchathani Rajabhat universities and suggest further approaches. Influential factors included: 1) belief in Buddhist doctrine, cause and effect, karma and its consequences, and dhamma practice to achieve mindfulness, concentration, and wisdom. 2) Kalyāṇa-mittatā (admirable friendship), including family as role models initiating dhamma practice. Monks are also role models, demonstrating approaches for paying homage to forest monk disciples of Phra Ajarn Mun Bhuridatta Thera. 3) Dhamma practice activities such as the Dhamma Traveling Project and Meditation Camp. Guidelines for inspiring youth interest in Dhamma practice include: 1). Developing leadership through knowledge as a role model. 2). Boosting public relations for the activities of Buddha-dhamma kammaṭṭhāna groups to spread public awareness of activities. 3). Adjusting organizing activities to cohere with contemporary society to attract more public attention and involvement. 4). Developing teaching methods to spread dhamma practice, such as inviting monks with different techniques and teaching methods focused on the principle of dhamma practice to practice mindfulness, concentration, and wisdom.

Keywords: Youth, Dhamma practice, Buddha-dhamma kammaṭṭhāna groups

๑. บทนำ

สภาพสังคมไทยปัจจุบันเยาวชนได้รับอิทธิพลจากสื่อสังคมหรือโซเชียลมีเดีย (Social Media) ถือว่ามีอิทธิพลมากในชีวิตของคนรุ่นใหม่ในสังคมไทย ทั้งใช้เพื่อการศึกษา ค้นคว้าข้อมูล การติดตามความเคลื่อนไหวในสังคม แต่ในโลกของสื่อชนิดนี้ก็มีทั้งเรื่องที่ดีและไม่ดี ซึ่งบางครั้งถูกนำเสนอออกไปโดยไม่ผ่านการคัดกรอง ดังที่เห็นว่าเมื่อมีเหตุการณ์อะไรเกิดขึ้นสื่อชนิดนี้จะแพร่ออกไปได้อย่างรวดเร็ว และอาจนำไปสู่พฤติกรรมเลียนแบบตามมา จึงเป็นที่น่ากังวลว่าเยาวชนในปัจจุบันเมื่อใช้สื่อชนิดนี้แล้วจะสามารถแยกแยะได้หรือไม่ การเข้าถึงข้อมูลที่ไม่เหมาะสมในยุคปัจจุบันนี้ได้ง่ายมากขึ้น ขณะที่สถานการณ์ปัจจุบันปัญหาความรุนแรงในกลุ่มเด็กและเยาวชนก็เพิ่มขึ้นปัจจัยที่ทำให้พฤติกรรมของวัยรุ่นไทยแสดงออกและพยายามเผยแพร่มากขึ้น มาจากการขยายตัวของสื่อโซเชียลมีเดียที่มีมากและเติบโตอย่างรวดเร็ว^๒ ซึ่งมีผลมาจากสื่อโซเชียลมีเดียที่เป็นหนึ่งส่วนสำคัญที่ทำให้พฤติกรรมของเยาวชนเปลี่ยนไป อย่างไรก็ตาม ปัญหาเหล่านี้มาจากสภาพปัจจุบันที่เด็กใช้ชีวิตอยู่กับครอบครัวน้อยลง รวมกลุ่มกันมากขึ้น รับรู้สิ่งแวดล้อมนอกครอบครัวเร็วขึ้น ซึ่งจะส่งผลต่อวิถีคิด การใช้ชีวิต ภาวะทางอารมณ์ การยับยั้งชั่งใจ^๓ จนบางครั้งทำให้เกิดสภาวะความกดดันบีบคั้นจนสะสมเป็นความเครียดก่อให้เกิดปัญหาทางด้านสุขภาพกายและใจ ซึ่งมีผลกระทบต่อชีวิตของเยาวชนอย่างมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของสุขภาพจิต ในทางพุทธศาสนาเรียกสภาพความรู้สึกลำบาก ความรู้สึกเจ็บปวด การเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายนี้ว่า ทุกขเวทนาหรือโทมนัส คือ ความเป็นทุกข์ใจ^๔ เมื่อมีความทุกข์เกิดขึ้นจึงต้องการที่จะพ้นจากทุกข์ แต่การเลือกที่จะพ้นจากทุกข์นั้น หากไม่มีพื้นฐานการเรียนรู้ด้านจิตใจหรือความเข้าใจในหลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนาก็นิยมใช้วิธีการทำให้พ้นจากความทุกข์ซึ่งอาจจะผิดหลักทางพุทธศาสนา อาจส่งผลให้เกิดความสูญเสียจนถึงแก่ชีวิตและส่งผลกระทบต่อความสงบเรียบร้อยความเป็นระเบียบของสังคม นอกจากนี้ยังส่งผลกระทบต่ออนาคตของตนเอง จะเห็นได้ว่าจากตัวอย่างการแก้ปัญหาความทุกข์ในชีวิตส่วนใหญ่มักทำด้วยความไม่รู้เท่าทันสภาวะความเป็นจริงที่เกิดขึ้นและหลงทำไปด้วยความขาดสติ ซึ่งปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงของค่านิยมในสังคมอย่างรวดเร็วจนทำให้เยาวชนให้ความสนใจเรื่องอื่นๆ เพื่อความสุขเพียงชั่วคราว เช่น การใช้ชีวิตในสังคมออนไลน์ เสพสื่อบันเทิง ดูหนัง เล่นเกมส์ เป็นต้น จึงมีส่วนที่ทำให้เยาวชนให้ความสนใจธรรมะและการปฏิบัติธรรมน้อยลง

^๒ วรวิทย์ ศรีโหมด. โซเชียลมีเดีย สื่อไร้สายมหันตภัยวัยรุ่น. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา :

<https://www.posttoday.com/politic/report/430928>. [๑๐ พฤษภาคม ๒๕๕๙].

^๓ เรื่องเดียวกัน.

^๔ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๓๒ (กรุงเทพฯ: เอส.อาร์.พรินต์ติ้ง แมสโปรดักส์, ๒๕๖๑), หน้า ๑๕๔.

ผู้วิจัยจึงเห็นว่าการปฏิบัติธรรมตามหลักบุญกิริยาวัตถุ ๓ ได้แก่ ทาน ศีล ภาวนา โดยเน้นในส่วนของการเจริญภาวนาเป็นการฝึกอบรมจิตให้เกิดสติ ซึ่งเป็นธรรมสำคัญในทางจริยธรรมเป็นอย่างมาก เพราะเป็นตัวควบคุมการปฏิบัติหน้าที่ และเป็นตัวคอยป้องกันยับยั้งตนเอง ทั้งที่จะไม่ให้หลงเพลินไปตามความชั่ว^๕ และเตือนให้ทำความดี น่าจะช่วยแก้ไขปัญหาเรื่องนี้ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหมู่เยาวชน ซึ่งในปัจจุบันมีเยาวชนไทยพุทธในระดับอุดมศึกษาส่วนหนึ่งที่มีศรัทธาและต้องการศึกษาหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าตลอดจนถึงพระสงฆ์ครูบาอาจารย์กรรมฐานที่ได้นำหลักการปฏิบัติธรรมมาเผยแผ่ให้แก่ผู้สนใจและเห็นความสำคัญของการปฏิบัติธรรม จึงได้ร่วมกันจัดตั้งกลุ่ม “พุทธธรรมกรรมฐาน” ขึ้น มีวัตถุประสงค์เพื่อสืบสานปฏิบัติทศครูอาจารย์พระป่ากรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต โดยนักศึกษาที่มีศรัทธาในแนวทางการปฏิบัติสายวัดป่าพระกรรมฐาน เพื่อให้บุคคลที่สนใจทั้งนักศึกษาและคณาจารย์ตลอดจนถึงประชาชนทั่วไป ได้มีโอกาสได้ศึกษาหลักธรรมคำสอนจากพระสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระ เพื่อที่จะฝึกหัด อบรม กาย วาจาและพัฒนาจิตใจของพุทธศาสนิกชนให้อยู่ในหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาสาเหตุและปัจจัยที่ทำให้เยาวชนในกลุ่มนี้เลือกที่จะสนใจการปฏิบัติธรรมว่ามีปัจจัยใดบ้างที่ทำให้เยาวชนสนใจการปฏิบัติธรรมและมีข้อเสนอแนะแนวทางในการที่จะพัฒนาปัจจัยที่ทำให้เยาวชนส่วนหนึ่งที่ยังไม่สนใจการปฏิบัติธรรมให้มีความสนใจในการปฏิบัติธรรมได้มากขึ้นอย่างไร จนถึงสามารถนำมาใช้ในชีวิตประจำวันได้ อีกทั้งยังมีส่วนในการสืบทอดพุทธศาสนาและเป็นหน้าที่ของพุทธบริษัทที่จะช่วยทำนุบำรุงพุทธศาสนาให้มีความเข้มแข็งและมีประสิทธิภาพเหมาะสมกับยุคสมัยในปัจจุบัน

๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๒.๑ เพื่อศึกษาปัจจัยที่ทำให้เยาวชนสนใจการปฏิบัติธรรม

๒.๒ เพื่อเสนอแนวทางพัฒนาปัจจัยที่ทำให้เยาวชนสนใจการปฏิบัติธรรม

๓. วิธีดำเนินการวิจัย/รูปแบบการวิจัย/ขอบเขตการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง “การศึกษาปัจจัยที่ทำให้เยาวชนสนใจการปฏิบัติธรรมของกลุ่มพุทธธรรมกรรมฐาน” นี้ ผู้วิจัยได้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ขอบเขตของการวิจัยการวิจัยนี้ โดยการเก็บข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการสนใจการปฏิบัติธรรมของเยาวชนและสร้างแบบสัมภาษณ์และเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) กลุ่มเป้าหมายที่ศึกษา คือ เยาวชนผู้เข้าร่วมกิจกรรมในนาม ชุมนุม/ชมรม/

^๕ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๕๕ (ฉบับข้อมูลคอมพิวเตอร์ ครั้งที่ ๒๔, ๒๕๖๕), หน้า ๗๙๔.

กลุ่มพุทธธรรมกรรณฐาน ซึ่งเป็นกลุ่มพุทธธรรมกรรณฐานในสถาบันอุดมศึกษาในกำกับของรัฐ ๓ แห่ง ได้แก่

- ๑) ชุมนุมพุทธธรรมกรรณฐาน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- ๒) กลุ่มพุทธธรรมกรรณฐาน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ๓) ชมรมพุทธธรรมกรรณฐาน มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

และชมรมพุทธธรรมกรรณฐานในสถาบันอุดมศึกษาของรัฐ ประเภทมหาวิทยาลัยราชภัฏ ๒ แห่ง ได้แก่

- ๑) ชมรมพุทธธรรมกรรณฐาน มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด
- ๒) ชมรมพุทธธรรมกรรณฐาน มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี

รวมทั้งสิ้น ๕ มหาวิทยาลัย โดยได้สัมภาษณ์เยาวชนมหาวิทยาลัยละ ๓ คน รวมเยาวชนผู้ให้สัมภาษณ์ทั้งสิ้นจำนวน ๑๕ คน และเก็บข้อมูลสัมภาษณ์จากผู้ก่อตั้งกลุ่มพุทธธรรมกรรณฐานจำนวน ๑ คน จากนั้นจึงนำข้อมูลที่ได้นำวิเคราะห์ สรุปผลการวิจัยและเสนอแนวทางข้อคิดเห็นที่เป็นประโยชน์

๔. ผลการวิจัย

ผลการวิจัยนี้ได้ค้นพบประเด็นที่ตอบวัตถุประสงค์ปัจจัยที่ทำให้เยาวชนสนใจการปฏิบัติธรรมของกลุ่มพุทธธรรมกรรณฐานมีดังนี้

๔.๑ ปัจจัยที่ทำให้เยาวชนสนใจการปฏิบัติธรรม

๑) การปฏิบัติธรรมทำให้จิตใจสงบ สมาชิกชมรมพุทธธรรมกรรณฐาน มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ได้ให้สัมภาษณ์ว่า ปฏิบัติธรรมแล้วจิตใจสงบ มีความสบายใจ แต่ถ้าไม่ปฏิบัติเวลามีเรื่องมากระทบใจก็ทำให้ไม่สบายใจ^๖ สมาชิกกลุ่มพุทธธรรมกรรณฐาน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้ให้สัมภาษณ์ว่า เคยประสบกับปัญหาหุนหันพลันแล่นทำให้เกิดความทุกข์ใจ จึงหาวิธีทำให้สงบโดยเริ่มจากนั่งสมาธิ ผลลัพธ์ที่ได้จากใจที่กังวลเรื่องที่มารุมเร้า พอจิตใจสงบแล้ว ความทุกข์ใจก็เบาลง จึงสนใจที่จะปฏิบัติธรรม^๗

๒) การปฏิบัติธรรมสามารถทำให้พ้นจากความทุกข์ สมาชิกกลุ่มพุทธธรรมกรรณฐาน มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี ได้ให้สัมภาษณ์จากประสบการณ์ที่ตนเคยบวชสามเณรเกิดความสงสัยว่าทำไมจึงจะหลุดพ้นจากวัฏฏะสงสาร ทำอย่างไรให้ กิเลส ตัณหา ความโลภ ความโกรธ ความหลง หหมดไปจากชีวิต จากนั้นจะศึกษาเรื่องการปฏิบัติโดยการทำสมาธิ เดินจงกรม และนั่งสมาธิจนเกิดผลดีทำให้ใจสงบ เกิดปิติในสภาวะธรรม จนน้ำตาไหล จึงทำให้

^๖ สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญของชมรมพุทธธรรมกรรณฐาน มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๑๖ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

^๗ สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญของชมรมพุทธธรรมกรรณฐาน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

สนใจในการปฏิบัติธรรมมากขึ้น^๘ เช่นเดียวกับสมาชิกกลุ่มพุทธธรรมกรรณฐาน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้ให้สัมภาษณ์ปัจจัยที่ทำให้สนใจการปฏิบัติธรรม เพราะตั้งเป้าหมายในชาตินี้ ต้องการบรรลุถึงความพ้นทุกข์ คือ พระโสดาบันและเป้าหมายสูงสุดคือ พระนิพพาน ไม่ใช่เพียงแค่การอ่านหรือศึกษาธรรมเท่านั้น แต่จำเป็นต้องลงมือประพฤติปฏิบัติธรรม^๙

๓) **กัลยาณมิตรทำให้สนใจการปฏิบัติธรรม** กัลยาณมิตร หมายถึง บุคคลที่มีส่วนชักจูงหรือกระตุ้นให้เกิดความสนใจในการปฏิบัติธรรมด้วยวิธีการต่างๆ ซึ่งกัลยาณมิตรนอกจากจะหมายถึงบิดามารดาหรือเพื่อนแล้ว ยังหมายรวมถึงสื่อต่างๆ ได้ด้วย ดังจะเห็นได้จากคำให้สัมภาษณ์ต่อไปนี้ จากผลการสัมภาษณ์ เยาวชนกลุ่มพุทธธรรมกรรณฐาน มีกัลยาณมิตร คือ ครอบครัว ได้แก่

(๑). **บิดามารดาและญาติผู้ใหญ่** มีส่วนทำให้สนใจการปฏิบัติธรรมตั้งแต่เด็ก คือ บิดามารดา ชวนเข้าวัดทำบุญ ตักบาตร ฟังธรรม ชวนปฏิบัติธรรมเป็นแบบอย่างและให้คำปรึกษาเวลาเกิดข้อสงสัยในคำสอนทางพุทธศาสนา เริ่มต้นจากการเห็นทวดสวดมนต์ก่อนนอน มีดอกไม้บูชาพระทุกคืน ได้ฟังสวดบททำนองสรภัญญะ มีทำนองไพเราะและเกิดความประทับใจ บางท่านตอนเด็กๆ เห็นคุณยายไปวัดกลับมาก็มีหนังสือธรรมะมาฝาก จึงมีโอกาสดำเนินหนังสือธรรมะ ผู้ให้สัมภาษณ์บางท่านตอนเด็กเรียนโรงเรียนวัดจึงมีความคุ้นเคยกับวัดตั้งแต่เด็กและมีโอกาสได้บรรพชาเป็นสามเณรภาคฤดูร้อนแทบทุกปี^{๑๐}

(๒) **เพื่อน** เป็นคนที่สนใจในคำสอนทางพุทธศาสนา ได้ศึกษาพุทธวจนะซึ่งเป็นคำตรัสของพระพุทธเจ้า จากเดิมที่มีความเชื่อทางพุทธศาสนาปะปนกับความเชื่ออื่นที่ไม่ใช่ทางพุทธศาสนา เช่น การไหว้ศาลพระภูมิ การไหว้พญานาค จึงสนใจที่มาฟังธรรมและปฏิบัติธรรมตามแนวทางที่ถูกต้อง^{๑๑} เพื่อนเป็นโยมอุปัฏฐาก ดูแลครูบาอาจารย์พระกรรมฐาน ได้ใกล้ชิดกับพระสงฆ์ครูบาอาจารย์จึงมีโอกาสดำเนินธรรมอยู่บ่อยครั้ง พอมีงานทำบุญจึงได้ชักชวนเพื่อนไปช่วยงานจนมีโอกาสดำเนินธรรมจากครูบาอาจารย์ จึงทำให้เกิดศรัทธาและสนใจการปฏิบัติธรรม^{๑๒}

^๘ สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญของชมรมพุทธธรรมกรรณฐานมหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี, ๒๔ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

^๙ สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญของกลุ่มพุทธธรรมกรรณฐานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

^{๑๐} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญของชมรมพุทธธรรมกรรณฐาน มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด, ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

^{๑๑} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญของชมรมพุทธธรรมกรรณฐานมหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี, ๒๔ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

^{๑๒} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญของชมรมพุทธธรรมกรรณฐาน มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด, ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

(๓) ครูอาจารย์ เป็นแบบอย่างและมีส่วนในการชักชวนให้ร่วมกิจกรรมปฏิบัติธรรมในชมรมพุทธธรรมกรรณฐาน^{๑๓}

(๔) รุ่นพี่ คอยให้คำแนะนำตอบคำถามที่สงสัยและชวนให้มาทำกิจกรรมทางพุทธศาสนา เช่น การชวนสวดมนต์ ชวนนั่งสมาธิ รุ่นพี่ตอบคำถามที่สงสัยได้จึงทำให้เกิดปัญญาและทำให้สนใจการปฏิบัติธรรมมากยิ่งขึ้น^{๑๔}

(๕) การใช้สื่อโซเชียลมีเดีย สื่อโซเชียลมีเดียมีอิทธิพลมากกับเยาวชนในยุคปัจจุบัน มีส่วนที่ทำให้สนใจในการปฏิบัติธรรมมาก เช่น ยูทูบ เฟซบุ๊ก สามารถค้นหาเพื่อจะฟังธรรมได้อย่างสะดวก ยกตัวอย่าง ฟังธรรมของพระกรรมฐานสายวัดป่า หรืออ่านธรรมะจากการ์ตูนโพสต์ลงเฟซบุ๊ก เมื่อเกิดความทักใจ เข้ามาอ่านธรรมะในเฟซบุ๊กได้ข้อคิดแล้วเกิดสติ เกิดปัญญาและนำมาปฏิบัติในชีวิตประจำวัน^{๑๕}

(๖) ความศรัทธาต่อพระสงฆ์ทำให้สนใจการปฏิบัติธรรม ความศรัทธาในพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบก็เป็นปัจจัยอีกประการหนึ่งที่ทำให้เยาวชนสนใจการปฏิบัติธรรมจากการสัมผัสสมาชิกกลุ่มพุทธธรรมกรรณฐานทั้ง ๕ แห่งถึงพระสงฆ์ที่ศรัทธาเกิดจากการฟังธรรมที่ท่านได้แสดงไว้ จึงเกิดความศรัทธาเลื่อมใสและน้อมนำมาปฏิบัติ อีกทั้งพระสงฆ์ที่เป็นครูบาอาจารย์พระป่ากรรมฐาน สายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มีข้อวัตรปฏิบัติที่เคร่งครัด เป็นไปเพื่อความมักน้อย สันโดษ ปฏิบัติธรรมเพื่อละกิเลส ทำให้เยาวชนในกลุ่มพุทธธรรมกรรณฐานเกิดความเลื่อมใสศรัทธาในปฏิบัติพาพระป่าเป็นอย่างมาก

๔.๒ แนวทางการพัฒนาปัจจัยที่ทำให้เยาวชนสนใจการปฏิบัติธรรม

๔.๒.๑ การพัฒนาโครงการจัดปฏิบัติธรรม

(๑) การสร้างแรงบันดาลใจ มีส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดศรัทธา เช่น การเล่าประวัติบุคคลที่ประสบความสำเร็จโดยมีหลักธรรมในการดำเนินชีวิตและควรปรับให้เข้ากับยุคสมัยในปัจจุบันจนสามารถนำไปปฏิบัติได้ การสนทนาระหว่างกับคนรุ่นใหม่ ควรเป็นการนำธรรมะมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน^{๑๖}

(๒) การนิมนต์พระกรรมฐานครูบาอาจารย์ที่มีชื่อเสียงมาแสดงธรรม เพื่อให้เยาวชนได้รู้จักพระสงฆ์ครูบาอาจารย์ เห็นข้อวัตรปฏิบัติของท่าน และได้ฟังธรรมแล้วเกิด

^{๑๓} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญของชมรมพุทธธรรมกรรณฐานมหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี, ๒๔ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

^{๑๔} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญของชมรมพุทธธรรมกรรณฐานมหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี, ๒๔ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

^{๑๕} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญของชมรมพุทธธรรมกรรณฐานมหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี, ๒๔ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

^{๑๖} สัมภาษณ์ ผู้ก่อตั้งและที่ปรึกษากลุ่มพุทธธรรมกรรณฐาน, ๓๐ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

ศรัทธา ถ้าหากเยาวชนท่านใดที่สนใจก็จะชวนชวยมาร่วมกิจกรรม อยากไปฟังธรรมที่วัดของท่านหรืออยากนิมนต์ท่านมาแสดงธรรมอีก^{๑๗}

(๓) สร้างพื้นที่ในการสนทนาให้มีความเรียบง่าย จัดกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาให้น่าสนใจ เช่น การจัดกิจกรรมวันเปิดโลกกิจกรรม ยกตัวอย่าง จัดกิจกรรมหัวข้อเรื่องความตาย มีกิจกรรมการทำดอกไม้จันทร์ ทำให้เยาวชนเกิดคำถามและสนใจที่เข้ามาสอบถามพูดคุย จากนั้นสอดแทรกหลักธรรมคำสอนเรื่องความตายในพุทธศาสนา เพื่อให้ตระหนักรู้จากกิจกรรมนี้ บางคนที่ไม่สนใจพุทธศาสนามาก่อนได้มาเข้าใจอย่างง่าย ไม่ไกลตัว สามารถจับต้องได้ และไม่ใช้การสอนแบบยัดเยียดแต่สอนให้เขาตระหนักถึงสิ่งที่มาศึกษาและปฏิบัติ^{๑๘}

(๔) การบอกข้อดีของการปฏิบัติธรรม เช่น การปฏิบัติธรรมทำให้จิตใจสงบ จะส่งผลต่อการเรียนดีขึ้น การทำงานดีขึ้น ความทุกข์น้อยลงและชวนให้ลองปฏิบัติว่าเป็นอย่างไร ถ้าเกิดผลดีก็จะทำให้สนใจจนอยากจะทำมากขึ้น เกิดความพอใจที่ได้ทำด้วยตนเอง เช่น การสวดมนต์ นั่งสมาธิ ฟุตถึงประโยชน์ก่อน แล้วพัฒนาทำต่อเนื่อง หรือเริ่มต้นจากการให้ทาน ชวนทำบุญ ให้อาหารปลา พาไปวัด และยกระดับไปเรื่อง ศิล และภาวนาเป็นลำดับไป^{๑๙}

๔.๒.๒ การประชาสัมพันธ์กิจกรรม

การใช้สื่อประชาสัมพันธ์จากกิจกรรมที่ได้จัด เช่น การลงภาพกิจกรรมงานสวดมนต์ทำวัตรเย็นของแต่ละมหาวิทยาลัยทางเฟซบุ๊ก ทำให้สมาชิกที่ติดตามได้เห็นว่าแต่ละชมรมพุทธธรรมกรรณฐาน มีการดำเนินการจัดกิจกรรมอยู่ตลอด เป็นการกระตุ้นให้แต่ละมหาวิทยาลัยชักชวนกันมาทำกิจกรรม เพิ่มช่องทางการเผยแพร่ เพื่อกระตุ้นให้คนสนใจมากขึ้น เช่น การจัดถ่ายทอดสดสวดมนต์ เพื่อให้บุคคลภายนอกได้เห็นทราบว่ากลุ่มพุทธธรรมกรรณฐานได้จัดกิจกรรมอะไรบ้าง อีกทั้งยังเป็นการประชาสัมพันธ์กับบุคคลภายนอกได้มาสนใจกลุ่มพุทธธรรมกรรณฐานมากขึ้น^{๒๐}

๔.๒.๓ การสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก

การสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกมหาวิทยาลัย เช่น มหาวิทยาลัยรัฐ และเอกชน กระทรวงวัฒนธรรม คณะสงฆ์ ควรมีส่วนช่วยในการพัฒนาปัจจัยที่ทำให้เยาวชนสนใจการปฏิบัติธรรมของกลุ่มพุทธธรรมกรรณฐาน ดังต่อไปนี้

^{๑๗} สัมภาษณ์ ผู้ก่อตั้งและที่ปรึกษากลุ่มพุทธธรรมกรรณฐาน, ๓๐ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

^{๑๘} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญของชุมนุมพุทธธรรมกรรณฐาน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

^{๑๙} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญของกลุ่มพุทธธรรมกรรณฐานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

^{๒๐} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญของชมรมพุทธธรรมกรรณฐานมหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี, ๒๔ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

สมาชิกกลุ่มพุทธธรรมกรรณฐาน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้ให้สัมภาษณ์ไว้ว่า ขอให้ทางมหาวิทยาลัยในช่วยอนุเคราะห์เรื่องสถานที่ อุปกรณ์ และอนุญาตในการประชาสัมพันธ์จัดกิจกรรมให้มากขึ้น เช่น ค่าธรรมเนียมสัญญา การจัดโครงการปฏิบัติธรรม เพิ่มช่องทางการประชาสัมพันธ์ให้กับบุคคลอื่น เช่น ทางสื่อออนไลน์ การจัดสวดมนต์ออนไลน์ ทำให้บุคคลอื่นสามารถเข้าร่วมกิจกรรมและยังเป็นการสืบต่อกิจกรรมทางพุทธศาสนาของชมรมพุทธธรรมกรรณฐาน คณะสงฆ์ช่วยสนับสนุนเรื่องการนิมนต์มาแสดงธรรม การร่วมกิจกรรมทางพุทธศาสนากับมหาวิทยาลัยสงฆ์ เช่น มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มหามกุฏราชวิทยาลัยและอื่นๆ เพื่อให้มีกิจกรรมได้ดำเนินสืบต่อไปในภายภาคหน้า เช่น การจัดโครงการบรรพชาอุปสมบท คณะสงฆ์เมตตาอนุเคราะห์ให้พระไปจำพรรษาที่วัดได้^{๒๑}

สมาชิกกลุ่มพุทธธรรมกรรณฐาน มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ได้ให้สัมภาษณ์ไว้ว่า การมีส่วนในการร่วมกันจัดกิจกรรมในเครือข่ายพุทธธรรมกรรณฐานของคณะอื่นร่วมกิจกรรมกับเครือข่ายกลุ่มพุทธธรรมกรรณฐาน จากต่างมหาวิทยาลัย อาจจะส่งสมาชิมาช่วยจัดงาน เนื่องจากสมาชิกของแต่ละกลุ่มมีจำนวนไม่มาก ต้องอาศัยความสามัคคีและเสียสละมาทำประโยชน์ให้แก่พุทธศาสนา หรือกลุ่มพุทธของคณะอาจารย์ได้มีส่วนในการจัดกิจกรรมร่วมกันเป็นการเชื่อมความสัมพันธ์และสืบต่อพุทธศาสนา การจัดตั้งสถาบันจิตตานุภาพ (หลวงพ่อวิริยงค์ สิรินทโร) ซึ่งเป็นครูบาอาจารย์พระกรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ในมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ก็เป็นส่วนหนึ่งในการช่วยให้เกิดกิจกรรมการปฏิบัติธรรมในมหาวิทยาลัยมากขึ้น^{๒๒}

สมาชิกกลุ่มพุทธธรรมกรรณฐาน มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ดได้ให้สัมภาษณ์ไว้ว่า กระบวนการวัฒนธรรม ต้องเป็นจุดหลักของพุทธศาสนา ช่วยจัดหาทรัพยากรเพื่ออนุเคราะห์แก่การจัดกิจกรรม เพื่อช่วยให้เยาวชนสามารถสืบต่ออายุพุทธศาสนาได้^{๒๓}

สมาชิกกลุ่มพุทธธรรมกรรณฐาน มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี ได้ให้สัมภาษณ์ไว้ว่า ขอให้ทางมหาวิทยาลัยควรช่วยสนับสนุนทุนในการจัดกิจกรรมและการประชาสัมพันธ์กิจกรรมของกลุ่มให้มากขึ้น การประชาสัมพันธ์ในที่สาธารณะยังมีน้อย กรมการ

^{๒๑} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญของกลุ่มพุทธธรรมกรรณฐานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

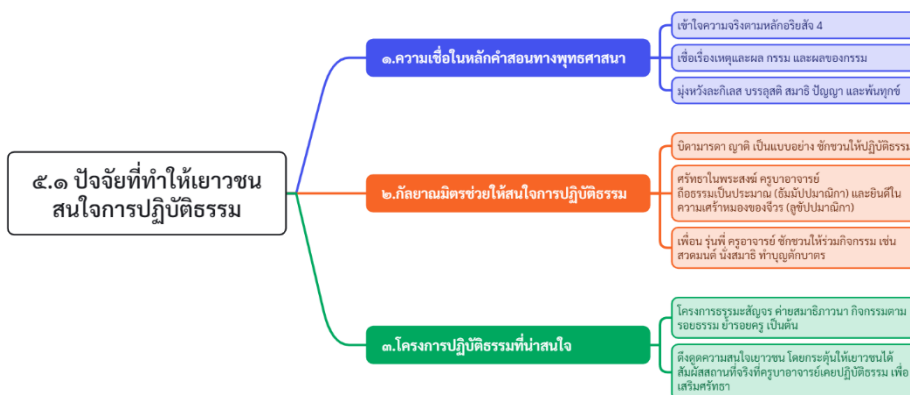
^{๒๒} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญของชมรมพุทธธรรมกรรณฐาน มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๑๖ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

^{๒๓} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญของชมรมพุทธธรรมกรรณฐาน มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด, ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

ศาสนา สำนักงานพระพุทธศาสนาช่วยมีในการประชาสัมพันธ์ เช่น การจัดกิจกรรมวันสำคัญของพระพุทธศาสนา เป็นต้น^{๒๔}

๕. สรุป

๕.๑ ปัจจัยที่ทำให้เยาวชนสนใจการปฏิบัติธรรม

ภาพที่ ๑ ปัจจัยที่ทำให้เยาวชนสนใจการปฏิบัติธรรม

๑) ความเชื่อในหลักคำสอนทางพุทธศาสนา ความเชื่อในหลักคำสอนทางพุทธศาสนามีส่วนสำคัญที่ทำให้เยาวชน เห็นถึงความจริงตามหลักอริยสัจ ๔ ความเชื่อเรื่องเหตุและผล เรื่องกรรมและผลของกรรม เรื่องความปฏิบัติธรรมเพื่อละกิเลส เพื่อให้เกิดสติ สมาธิ ปัญญา และเพื่อให้ถึงซึ่งความพ้นจากทุกข์ในขั้น ๕ คือ พระนิพพาน

๒) กัลยาณมิตรช่วยให้สนใจการปฏิบัติธรรม กัลยาณมิตร เป็นปัจจัยที่สำคัญให้เยาวชนสนใจการปฏิบัติธรรม เช่น บิดามารดาและญาติ มีส่วนสำคัญที่จะเป็นแบบอย่างและชักชวนให้ได้ปฏิบัติธรรมตั้งแต่เด็ก เช่น การตักบาตร การไปวัด ได้ฟังธรรม ทำให้เกิดศรัทธาและเป็นอุปนิสัย จากผลการสัมภาษณ์ความศรัทธาต่อพระสงฆ์ มีความศรัทธาเนื่องจากการฟังธรรมเทศนา การสนทนาธรรม การตอบปัญหาข้อสงสัยแล้วทำให้เกิดปัญหาเยาวชนกลุ่มพุทธธรรมกรรมฐาน มีความศรัทธาในพระสงฆ์ครูบาอาจารย์ เกิดจากอัมมปมาณิกา คือ การถือธรรมเป็นประมาณ รองลงมาคือ อุปัชฌายะนิภา การยินดีในความเคร้าหมองของจิ๋ว หรือการปฏิบัติเพื่อขัดเกลาจิตใจ เป็นแบบอย่างในการปฏิบัติธรรมแก่เยาวชน เช่น ศรัทธาในปฏิปทาพระป่าสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เป็นต้น กัลยาณมิตรที่เป็นเพื่อน รุ่นพี่ หรือ ครูอาจารย์ ก็มีหน้าที่ทำให้เกิดความสนใจในการปฏิบัติธรรม คือ การชักชวนให้ได้มาร่วมกิจกรรมสวดมนต์ นั่งสมาธิ การทำบุญ

^{๒๔} สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญของชมรมพุทธธรรมกรรมฐานมหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี, ๒๔ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

ตักบาตร รวมถึงร่วมโครงการต่างๆ ของเครือข่ายกลุ่มพุทธธรรมกรรณฐาน เช่น ค่ายธรรมะสัญจร ค่ายสมาธิภาวนา โครงการบวชพระกรรมฐาน เป็นต้น

๓) การจัดโครงการปฏิบัติธรรมที่น่าสนใจ การจัดโครงการปฏิบัติธรรมที่น่าสนใจสำหรับเยาวชน เพื่อดึงให้เกิดความสนใจมากขึ้น เช่น โครงการธรรมะสัญจร ค่ายสมาธิภาวนา กิจกรรมตามรอยธรรม ย้ารอยครู เพื่อกระตุ้นความมีส่วนร่วมของเยาวชนให้ได้เจอกับสถานที่จริง เช่น วัดป่าสายพระกรรมฐาน ได้เจอบรรยายกาศธรรมชาติ อีกทั้งยังเสริมศรัทธาจากการไปยังสถานที่จริงที่ครูบาอาจารย์เคยได้ไปปฏิบัติธรรม ทำให้เกิดความสนใจที่ตนอยากจะทำปฏิบัติธรรมมากขึ้น

๕.๒ แนวทางพัฒนาปัจจัยที่ทำให้เยาวชนสนใจในการปฏิบัติธรรม

ภาพที่ ๒ แนวทางพัฒนาปัจจัยที่ทำให้เยาวชนสนใจในการปฏิบัติธรรม

๑) การเป็นผู้นำทางธรรม จุดเริ่มต้นที่จะทำให้เยาวชนสนใจการปฏิบัติธรรม สร้างสภาพแวดล้อมให้เกิดแรงจูงใจ เช่น มุ่งเน้นการสร้างผู้นำที่เป็นแบบอย่างที่ดี เพื่อมาสืบทอดกิจกรรมงานของพุทธศาสนา ต้องเป็นผู้แนะนำที่ดี เมื่อมีผู้สนใจมาสอบถามปัญหาธรรม แต่ไม่สามารถอธิบายได้อย่างถูกต้อง กลับทำให้ผู้ที่สนใจเปลี่ยนใจได้ ฉะนั้น ควรเริ่มจากการพัฒนาตนเองให้พร้อมอยู่เสมอ ทั้งด้านความรู้ทางธรรมและการแบบอย่างในการประพฤติปฏิบัติธรรม เพื่อเป็นผู้นำทางธรรมได้อย่างดี

๒) การประชาสัมพันธ์กิจกรรมของกลุ่มพุทธธรรมกรรณฐาน ช่วยพัฒนาการประชาสัมพันธ์กิจกรรมของกลุ่มพุทธธรรมกรรณฐาน ด้วยการใช้สื่อช่องทางออนไลน์ เช่น

การถ่ายทอดสดกิจกรรมทางสื่อโซเชียลมีเดีย เพื่อให้เข้าถึงกลุ่มคนยุคปัจจุบัน การประชาสัมพันธ์กิจกรรมให้แก่ผู้ที่สนใจได้มีโอกาสได้รับทราบกิจกรรมที่จัดของกลุ่มพุทธธรรมกรรณฐานให้มากยิ่งขึ้น

๓) การพัฒนารูปแบบการจัดกิจกรรมให้น่าสนใจ การปรับรูปแบบการจัดกิจกรรมให้สอดคล้องกับผู้สนใจตามยุคสมัย เพื่อดึงดูดให้เกิดความสนใจและต่อยอดมาร่วมกิจกรรมต่างๆของทางกลุ่มพุทธธรรมกรรณฐานได้มากยิ่งขึ้น เช่น การจัดกิจกรรมที่ช่วยแก้ปัญหาความทุกข์ของเยาวชนในปัจจุบัน การสร้างพื้นที่แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับผู้ที่ยังไม่สนใจการปฏิบัติธรรม ซึ่งกิจกรรมต่างๆ นั้น มีหัวข้อหลักธรรมะสอดแทรกอยู่ด้วย จนสามารถน้อมนำหลักธรรมะมาปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้มากยิ่งขึ้น

๔) การพัฒนาวิธีการสอนและการเผยแพร่การปฏิบัติธรรม เช่น การนิมนต์พระสงฆ์ครูบาอาจารย์ เยาวชนอาจจะมีความศรัทธาแตกต่างกัน แต่อยู่ในหลักของการปฏิบัติธรรมเพื่อฝึกสติ สมาธิ ให้เกิดปัญญา ต้องดูตามจริตของแต่ละท่านว่ามีความสนใจแบบไหน การจัดกิจกรรมก็ให้สอดคล้องกับจริตของแต่ละคนโดยอาศัยการประชุมกันและร่วมกันทำกิจกรรม

๕) การสนับสนุนจากองค์กรของภาครัฐและเอกชน กลุ่มพุทธธรรมกรรณฐานเป็นเพียงกลุ่มนักศึกษาซึ่งมีสมาชิกจำนวนไม่มาก เมื่อมีการจัดโครงการปฏิบัติธรรมจึงจำเป็นต้องอาศัยทุนเพื่อใช้ในการจัดกิจกรรมต่างๆ หากมีภาครัฐและเอกชนที่จะช่วยสนับสนุนงบประมาณในการจัดกิจกรรม จะเป็นการช่วยเสริมทุนให้แก่นักศึกษาที่มีศรัทธาและกำลังในการสืบต่อโครงการปฏิบัติธรรมและกิจกรรมทางพุทธศาสนาให้ดำรงสืบต่อไป

๖. ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาปัจจัยที่ทำให้เยาวชนสนใจการปฏิบัติธรรมของกลุ่มพุทธธรรมกรรณฐานในมหาวิทยาลัย ๕ แห่ง ซึ่งเป็นชมรมพุทธสายวัดป่า ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะว่า ควรมีการทำวิจัยเรื่องความสนใจในการปฏิบัติธรรมของเยาวชนในกลุ่มพุทธอื่นๆ เช่น ชมรมพุทธศาสตร์และประเพณีในมหาวิทยาลัย หรือเพิ่มกลุ่มตัวอย่างศึกษาให้มากขึ้น เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาความสนใจของเยาวชนในการปฏิบัติธรรมและพัฒนาให้สอดคล้องกับสังคมในยุคปัจจุบัน

บรรณานุกรม

- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๒ .กรุงเทพมหานคร : เอส.อาร์.พรินติ้ง แมสโปรดักส์, ๒๕๖๑.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**. พิมพ์ครั้งที่ ๕๕ (ฉบับข้อมูลคอมพิวเตอร์ ครั้งที่ ๒๔), ๒๕๖๕.
- สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญของชมรมพุทธธรรมกรรณฐาน มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด, ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๖๖.
- สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญของกลุ่มพุทธธรรมกรรณฐานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๖๖.
- สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญของชมรมพุทธธรรมกรรณฐานมหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี, ๒๔ พฤษภาคม ๒๕๖๖.
- สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญของชมรมพุทธธรรมกรรณฐาน มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๑๖ พฤษภาคม ๒๕๖๖.
- สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญของชุมนุมพุทธธรรมกรรณฐาน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๖๖.
- สัมภาษณ์ ผู้ก่อตั้งและที่ปรึกษากลุ่มพุทธธรรมกรรณฐาน, ๓๐ พฤษภาคม ๒๕๖๖.
- วิรวินท์ ศรีโหมด. **โซเชียมลมีเดีย สื่อไร้สายมหันตภัยวัยรุ่น**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <https://www.posttoday.com/politic/report/430928>. [๑๐ พฤษภาคม ๒๕๕๙].

